

KUR'AN'A GÖRE BİRLİKTE YAŞAMANIN İLKELERİ

Abdulkadir KARAKUŞ*

Öz

İnsan hayatı boyunca diğer insanlarla birlikte yaşamaya ihtiyaç duyar. Hayatın yalnız başına devam ettirilmesi çok zordur. Başkalarıyla birlikte yaşamak ise insana bir takım sorumluluklar yükler. Bu sorumlulukları fark etmek verimli bir hayatın temel esasıdır. Aslında bizim dinimizin de içinde bulunduğu tüm semavi dinler insanlara bu mesuliyetlerini hatırlatmak için vardır. Kur'an ve onu açıklayan Hz. Peygamber'in sünneti bu sorumlulukları öğreten ilkelerle doludur. Makalemizde birlikte yaşamamanın ilkelerini Kur'an ayetleri ışığında ve Hz. Peygamber'in tavsiyeleri doğrultusunda ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede dünyanın küçük bir köy haline geldiği, dünya insanlığının tüm coğrafyalara dağıldığı ve nüfusların her inanç sisteminden insanları barındırdığı günümüzün şartlarını da göz önüne alarak diğer din mensuplarıyla ilişkilerimizin biçimini tespit etme çabası içerisinde olacağız. Mensup olduğumuz dinin adının İslam/barış olması bize, tüm insanlarla barış temelli bir münasebet tesis etmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla dinin bizzat kendisinin de mecbur ettiği bu huzur ortamı tesis edilmeli ki, dünya hayatı insanlık için mutluluk yurdu olsun. Tüm bunları gerçekleştirmenin özellikle son dinin mensubu insanların en önemli ve başat görevi olduğunu ortaya koymak bu makalenin en önemli hedefi olacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Siirt, Turkey akarakus@siirt.edu.tr orcid.org/0000-0003-2387-2402

Anahtar Kelimeler:

Kur'an, birlikte yaşama, barış

PRINCIPLES OF LIVING TOGETHER ACCORDING TO THE QUR'AN

Abstract

People need to live with others throughout their lives. It is very difficult to survive on your own. Living together with other people carries a number of responsibilities. To recognize these responsibilities is the basic essence of a productive life. In fact, all the seminary religions are there to remind people of their responsibilities. The Qur'an and the Sunnah of the Prophet, who is his most authoritative explanatory word, are the principles that teach these responsibilities.

We will try to put these principles in the light of the verses of the Qur'an and in the direction of the Prophet's advice. The world has become a small village now. The world humanity is scattered all over the geography and the population has people from every belief system. In the light of all this we shall be in an effort to determine the form of our relations with other religions.

The fact that the name of the religion is Islam/peace we are members of is a necessity for us to establish a peace-based relationship with all people. Therefore, this peace of mind that religion itself has obliged to be established, world life is happiness for mankind. It will be the most important goal of this article to show that it is the most important and dominant duty of the people of the last religion to realize all these things.

Keywords:

Qur'an, living with others, principles

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır. Mutlu ve huzurlu bir hayatı ancak kendi cinsleriyle bir arada yaşayarak elde eder. İnsanı yaratan Allah, fitratımıza birlikte yaşama duygusunu bir ihtiyaç olarak nakşetmiştir. Bu, herkesi birbirine hizmet etmek durumunda bırakan, bir birine muhtaç kılan ve böylece birlikte yaşama ruhuyla, huzur ve mutluluk ortamları oluşturmayı hedefleyen bir duygudur.

Bu birlikte yaşama ortamında öncelikle kişinin kendisi vardır ve bu kişi bir birey olarak kendi benliğiyle/varlığıyla yaşamak durumundadır. Sonra bu ortamda ailesi ve yakın çevresi, bir arada yaşamak durumunda olduğu komşuları, akrabaları; yani toplumu ve ondaki farklı dini ve kültürel kim-

likleri olan değişik gruplar vardır. En son olarak da genel anlamda tüm insanlık bu birlikteliğin içerisinde çok önemli figürlerdir.

Birlikte yaşamaya mahkûm olan bu büyük insanlık ailesinin huzurlu ve mutlu bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için, Kur'an'da bir takım tavsiyeler mevcuttur. Bu çalışmamızda bu tavsiyelerin içeriğinin ve içerisinde barındırdığı ilkelerin ne olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an'ın insanlığa tavsiye ettiği hayat tarzının adı İslam'dır. İslam "kurtuluşu ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak" anlamlarındaki selm (selm) kökünden türemiş bir kelime;¹ barışı, huzur ve selameti tesis eden bir olgudur. Kelime anlamı itibarıyla böyle olduğu gibi genel hedefleri itibarıyla da böyledir ve tüm insanlığın Allah tarafından yaratıldığını² ifade ederek kardeşçe birlikte ve bir arada yaşamayı öğütler. Bu öğütlere kulak veren Müslüman da sulh ve sükûnete, huzur ve mutluluğa teslim olup bu ilkelerin gerçekleşmesine kendini adayan, yaşadığı mekânı imar eden ve toplumunun bütün fertleriyle bir ve beraber olmayı ilke edinen kişi demektir.

Birlikte yaşama, sağlıklı bir zeminde varlığını sürdürebilmesi için, herkesin kendini ve fikirlerini ifade etmesine imkân sağlayan bir ortama ihtiyaç duyar. İnsanlar kendilerini ifade edemedikleri sürece birlikte yaşama çabalarının sağlıklı bir zemine oturarak gerçekleşmesi mümkün olmaz. Bunun mümkün olması için kültürel alanda kişilerin kendi dilleri, dinleri, kendi gelenek ve görenekleri ile toplumda var olmalarının önündeki çok yönlü engellerin kaldırılması, her alanda üstünlüğü ısrarla vurgulayan anlayışlardan neşet eden ayrımcılığa son verilmesi gerekir.

Birlikte yaşamayı kolaylaştıran ve bunu mümkün kılan öğelerin başında ortak fikirler, ortak hedefler, idealler, kültür ve uyum gelir. Bu öğelerdeki farklılıklar çoğaldıkça birlikte yaşama ilkelerine daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ilkeler sayesinde farklılıkların meydana getirdiği çatışmalar en aza indirgenebilmekte, farklılıklar içinde ortak öğeler ve benzeşmeler yakalanabilmekte, birlikte yaşamının uyum içinde olması sağlanabilmektedir.

Birlikte yaşamaya mecbur olan insanlar, karşısındakinin kendine yabancı gelen unsurlarını diğerleriyle arasına sınır koymak için kullanmamalıdır.

1 Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 1-2.

2 Bk. en-Nisâ, 4/1; el-Hucurât 49/13.

Farklılıkların doğal olduğunu kabullenmeli ve onların zenginlik olduğunu idrak edebilmelidir. Bu kabullenme, birlikte yaşamının en önemli unsuru ve ilkesidir.

Birlikte yaşamının unsurlarını tek tek ele alarak, Kur'an'ın bunlara tavsiye ettiği ilkelerin neler olduğuna geçebiliriz.

KİŞİNİN KENDİSİYLE BARIŞIK YAŞAMASI

Her bir bireyin kendi hayatında kendisiyle barışık veya kavgalı olma durumu çok önemlidir. Çünkü bir birey kendi iç dünyasında çatışmalar yaşıyorsa, bu çatışma halinin kendi dış dünyasına ve birlikte yaşadığı insanlara olumsuz anlamda yansımaları olacaktır. Böyle bir bireyin haricte kendisine benzemeyen hemen her farklılığı tehdit gibi algılaması ve yargılayıp ötekileştirmesi de kaçınılmaz bir hale gelecektir.

Bu yüzden bir kişinin diğer insanlarla birlikteliğinin hangi esaslara göre olacağı sorusunu sormazdan önce, o kişinin kendisiyle barışıklığını temin etmenin yolları aranmalıdır. Çünkü varoluş gayesine uygun bir hayat yaşamaya azmeden insan, kendisini olumlu olarak algılar ve bu olumluluğu yaşadığı çevreye yansıtır. Böylece kişinin kendini bilmesi; yaratıcısını bilmesi ve kabul etmesi sonucunu doğurur. Yaratıcısını bilen ve tanıyan insan, bu dünyada niçin var olduğunun farkına varır. Kur'an bu dünyada var oluşumuzun gayesini:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, Allah'a en çok saygı duyanınızdır. Allah her şeyi bilendir; her şeyden haberdar olandır.” (el-Hucurât, 49/13) ayetiyle çok açık bir biçimde, *tanışmak ve bilişmek* olarak ortaya koymuştur. Kendisini bilen ve tanıyan bir kişi başkalarıyla da tanışma ve kaynaşma ihtiyacı hisseder. “Nefsini bilen, Rabbini bilir” söz³ de aynı konuya vurgu yapar ve kişinin kendisiyle barışık olmasını, kendini tanıyıp bilmesini temin eder.

³ Bu sözün hadis olmadığı ifade edilir. Bk. Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûni, *Keşfü'l-hafâ ve müzâilü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yûsuf (b.y.: Mektebetü'l-asiyye 1420/2000), 2: 312.

Ayetteki “urf/örf” kökünden türemiş olan “teâruf” ve “arafe” kelimeleri tanımak, benimsemek gibi anlamlar içerir.⁴ İnkâr kelimesinin zıddı olan ve birbirimizin varlığını tanıyıp kabullenmeyi, ülfet ve muhabbeti, sevmeyi ve sevilmeyi ifade eden bir kelimedir. Bu yönüyle kişinin kendisini bilip tanınması, bir arada yaşamanın da temel esasıdır.

Devrinin önde gelen mutasavvıflarından Ebû Saîd el-Harrâz⁵ (ö. 277/890 [?]): “İnsan nefsi saf, temiz ve durgun bir suya benzer. Nihayet durgun su akmaya başladığında dibindeki çamur ortaya çıkar. Tıpkı bunun gibi insan nefsi de sıkıntılar, yokluklar ve çatışmalar baş gösterdiğinde kendini bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Kendi nefsini tanıyıp bilmeyen kimse Rabini tanıyıp bilmesi nasıl mümkün olabilir?” demiştir.⁶

Ancak kişinin kendisini dolayısıyla Rabini tanınması ve bilmesi kolay bir iş değildir. Çünkü bu iş fedakârlık ister, feragat ister, gayret ister ve en önemlisi de sabır ister. Yoksa Kur’an’ın beyanlarında hedef olarak gösterilen barışa, salah ve selamete yanlış bazı unsurlar olan ihtilaf, çatışma, kin ve nefret galip gelerek bizi gayeden uzaklaştırır. Böylece Allah’ın Kur’an’da Sebe halkının⁷ şahsında insanları özellikle uyardığı:

وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمُ ابْلِسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

“İblis insanoğluluyla ilgili zannını/tahminini onlar üzerinde doğruladı; (İblis insanoğluna yönelik tahmininde haklı çıktı.) İnanan bir grubun dışında hepsi ona uydular.” (Sebe 34/20) ayetinde belirtilen husus gerçekleşir ve bundan en büyük zararı yine insanlar görür..

İnsanoğlu şeytana ve nefesine karşı devamlı bir mücadele içerisinde. İşte bu yüzden Sehl et-Tüsteri⁸ (ö. 283/896) ve Kuşeyri⁹ (ö. 465/1072) gibi sûfi müfessirler:

⁴ Râgıp el-İsfehâni, “Arf”, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdi (Dimeşk: Dâru'l-Kalem 1412), 560-61.

⁵ Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Demirci, “Ebû Saîd el-Harrâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 222-223.

⁶ Ebû Abdîrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998), 185.

⁷ Yemende hüküm süren bir kavim. Hakkında daha fazla bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Sebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 241-243.

⁸ Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 321-323.

⁹ Hakkında daha fazla bilgi için bk. Süleyman Uludağ “Kuşeyri, Abdülkerim b. Hevâzin”, *Tür-*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

“Ey Müminler! Yakınıınızda bulunan kâfirlerle savaşın ve sizde yenilmez bir kuvvet görsünler. Biliniz ki Allah sakınanlarla beraberdir.” (et-Tevbe 9/123) ayetine şöyle bir işârî anlam yüklemişlerdir: “Müslümanların kendisiyle mücadele etmek zorunda oldukları en yakın ve en amansız düşmanları kâfirlerden ziyade kendi nefisleridir. Bu yüzden Müslüman bir kimsenin öncelikle kendi nefsiyle çarpışması, ardından kâfirle mücadele etmesi gerekir. Rasûlullah’ın (sa): ‘Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz.’ hadisi de buna işaret etmektedir.”¹⁰ Her ne kadar Hz. Peygamber’in Tebuk seferinden dönüşte söylediği ileri sürülen bu hadisin aslı olmadığına dikkat çekilmekte ise de¹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye¹² (ö. 751/1350) “Mücâhid nefsiyle cihat eden kimsedir.” şeklindeki başka bir hadise¹³ dayanarak şunları söylemiştir: “Mü’min bir kulun (Allah’a karşı sorumlulukları hususunda) kendi nefsiyle cihat etmesi, hariçteki Allah düşmanlarına karşı cihat etmesine nispetle çok önceliklidir. Nefisle cihat, hariçteki düşmanlara karşı cihattan daha önemlidir. Her kim öncelikle Allah tarafından memur kılındığı şeyleri yapma, yasaklardan kaçınma hususunda kendi nefsiyle savaşmazsa hariçteki düşmana karşı savaşamaz.”¹⁴

Hâsılı insanın kendi nefsinin ıslah etmekle meşgul olması; aslında başkalarıyla birlikte kendi varlığını anlaması, tanınması ve varoluşunun gayesini kavraması demektir. Bunun gerçekleşmesi, birlikte yaşamının en temel ilke ve kurallarını öğretir.

MÜSLÜMANLARIN BİRLİKTE YAŞAMASININ İLKELERİ

Tüm insanlık, bir özden yaratılmaları ve aynı atanın çocukları olmaları

kiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 473-475.

¹⁰ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Hakâiku’l-ıtefsîr*, thk. Seyyid İmrân (Beyrut: Dârü’l-İmrân, 2001), 1: 292; Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısrîyyetü’l-âmmetü li’l-kütüb ts.), 2: 73-4.

¹¹ Aclûnî, *Keşfü’l-bafâ*, I, 486; Ebü’l-Abbâs Tâkiyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû’l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsim (Medine: Mecmeu’l-Melik Fahd li Tabâati’l-Mushafîş-Şerîf, 1416/1995), 11: 197.

¹² Hakkında daha fazla bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 109-123.

¹³ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihâd”, 2.

¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-meâd fi bedyi hayri’l-İbâd* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1415/1994), 3: 6.

münasebetiyle yaratılıştta kardeşirler.¹⁵ Aralarında bir bağ bulunan Müslümanlar ise buna ilave olarak ayrıca birbirleriyle dinde kardeşirler.¹⁶

Hız. Peygamber bu kardeşiliğin boyutlarını şu şekilde ifade eder: “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye ve birbirlerine şefkat göstermeye tek bir beden gibidir. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da uykusuz kalıp acı çekerler.”¹⁷

Müslümanlar yaşadığı toplumda, yukarıda belirtilen anlayışta bir kardeşlik ortamı oluşturarak orada güveni tesis etmek ve orayı emin bir yurt kılmak zorundadırlar. Bu husus Müslüman olmanın bir gereğidir. Bunu tesis ederken de kişinin en az kendisi kadar diğer kardeşlerini de düşünmesi zorunludur. Hız. Peygamber: “Müslüman elinden ve dilinden Müslümanların selamet buldukları kişidir. Mümin ise insanların canları ve malları hususunda güvendikleri kişidir.” sözleriyle¹⁸ konuyu açıklamış, bir başka hadiste de: “Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız takdirde sizin birbirinizi seveceğiniz bir şeyi söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız.”¹⁹ buyurmuştur. Her iki hadiste de Müslüman olmayı, güven tesis etmeye bağlı kılan Hız. Peygamber, “Aranızda selamı yayınız” derken de İslam’ı tüm gerekleriyle toplumunza hâkim kılın; yani beraber yaşadığınız toplumu barış, selamet ve esenliğin hâkim olduğu bir topluluk haline getirin demektedir. Bunların gerçekleşebilmesi için, kimseye düşmanlık beslememek, insanlarla barış içerisinde yaşama azmi içerisinde olmak, insanları sevmek ve onlara karşılıksız iyilik yapmayı ibadet olarak telakki etmek gerekir.

Kur’an karşılıksız iyilik yapmak ilkesini îsâr kavramıyla ifade etmekte ve bir arada yaşamanın bu önemli ilkesini:

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, ken-

¹⁵ İlgili ayetler için bk. en-Nisâ 4/1; el-Arâf 7/189; el-Fâtır 35/11; ez-Zümer 39/6.

¹⁶ أَنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَعْيُنِكُمْ وَأَتَقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

«Müminler ancak kardeşirler, öyleyse kardeşirlerinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.» (el-Hucurât 49/10).

¹⁷ Müslim, “Birr”, 66.

¹⁸ Buhârî, “İman”, 3; Müslim, “İman”, 14; Nesâî, “İman”, 11.

¹⁹ Müslim, “İman”, 93.

dilerine hicret edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (el-Haşr 59/9) ayetiyle beyan etmektedir.

İsâr sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” manasına gelir. Ahlâk terimi olarak ise “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir.²⁰ Önemli kelâm ve fıkıh âlimi olan Cürcânî²¹ (ö. 816/1413) Müslümanların bir arada yaşamalarının temel ilkesinin isâr olduğunu belirtmiş ve bunu da kardeşliğin zirvesi olarak tarif etmiştir.²²

Kur’ân, isâr eksenli kardeşlik ortamını şu şekilde vurgulamaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرْتُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمِ بَيْنِكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve onları bağırklarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ/yakınlık sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.” (el-Enfâl; 8/72)

İsârın terim anlamına esas olarak gösterilen mezkur ayetler Müslüman toplumun en temel manevi ve ahlâki özelliklerini öğretmektedir. Buna göre Müslümanlar öncelikle imanı gönüllerine yerleştirmelidirler. Ayrıca zor durumda kalıp kendi ülkelerine gelenleri sevmeli ve onlara sahip çıkmalıdırlar. Beraber yaşayacakları kardeşlerine kendilerinden daha fazla imkân sağlanmasından dolayı içlerinde kıskançlık duymamalıdırlar. Nihayet ihtiyaç içinde olsalar dahi onları kendilerine tercih ederek fedakârlıkta bulunmalı-

²⁰ Mustafa Çağırıcı, “İsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 490-491.

²¹ Hakkında fazla bilgi için bk. Sadrettin Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 134-136.

²² Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1403/1983), 40.

dırlar. Ayetin son kısmında, nefsinin cimrilik ve kıskançlık gibi eğilimlerinden kendini koruyabilenlere saadet ve mutluluk müjdelenirken dolaylı olarak îsârın saadet ve mutluluğun kaynağı olduğuna da işaret edilmektedir.²³

Yukarıda zikrettiğimiz ayette ve daha başka birçok ayette geçen²⁴ velî/velâyet kelimesi de birlikte yaşamanın temel ilkelerini ortaya koymak sadedinde önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın herkes tarafından kolayca anlaşılabilen dost ve dostluk manasının yanında yardım, destek, himaye ve yetki devretme gibi siyasi ve ekonomik hatta stratejik ilişkileri de içinde barındırdığı açıktır.²⁵

Eğer Müslümanların yaşadığı toplumu meydana getiren mümin gruplar arasında anlaşmazlık ve tefrika çıkar, bunun sonucu da kavgaya ve çatışmaya evrilirse; bu durumda inanan insanlara Allah, o grupların arasını bulup onları uzlaştırmalarını emreder. Bu tür çatışmalara asla müsaade edilmemesi gerektiğini şu ifadelerle ortaya koyar:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتَ أَحَدُهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبَغَى حَتَّى تَقِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ مَا قَاتَلْتُمَا بِالْعَدْلِ وَالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ بِحُبِّ الْمُقْسِطِينَ

“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adalette çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.” (el-Hucurât 49/9).

Bu ayet, başındaki şart edatından dolayı sanki fiilen vuku bulmayan muhtemel bir problemde bahsediyormuş gibi görünse de muhtemelen gerçekleşmiş bir olaydan söz etmektedir. Çünkü bu ayetin; Evs²⁶ ve Hazrec²⁷ kabilelerine mensup Müslümanlar veya ensardan iki Müslüman grup

²³ Bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l-Kur’an*, thk. Ahmed el-Berdûni ve İbrâhîm Etfîş (Kahire: Dâru’l-kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964), 18: 27.

²⁴ Bu konuyla ilgili diğer ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/28; Nisâ 4/89, 144; Mâide 5/57; Tevbe 9/71.

²⁵ Veli ve velâyet kavramıyla ilgili fazla bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 15-19.

²⁶ Kabile hakkında bilgi için bk. Hüseyin Algül, “Evs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 541-542.

²⁷ Bu kabileler hakkında bilgi için bk. Ahmet Önkal, “Hazrec (Beni Hazrec)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 43-44.

arasında meydana gelen bir kavga ve çatışmadan sonra nazil olduğu rivayet edilmektedir.²⁸ Aynı zamanda:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْهِمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ
بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Hep birlikte Allah’ın ipine/arzu edip ihtiyaç hissettiklerinize sizi ulaştırarak sebebe sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırdı ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız. “ (Âl-i İmrân 3/103) ayeti de Evs ve Hazrec kabileleri arasında mevcut olan ezeli kavgaya işaret etmekte²⁹ ve müminler arasında mevcut bulunan anlaşmazlık ve kavgalara son verilmesi, bu anlaşmazlıkları sürdürmenin, toplumsal huzura ve bir arada huzur içerisinde yaşama ilkesine ters olduğu için Müslümanca bir tavır olmayacağını beyan buyurmaktadır.

Hâsılı bu ayetlerle Allah, Müslümanları çatışmalardan, kavgalardan ve kısır çekişmelerden arındırılmış bir hayata çağırarak, onları bir arada huzur içerisinde yaşamaya davet etmektedir.

Hız. Peygamber de sık sık müminleri tefrikaya düşmekten sakındırmış, her zaman birlikte yaşamaya ve dayanışma içinde olmaya teşvik etmiştir. O buyurur ki: “Birbirinizi kıskanmayın, alışverişte birbirinizi aldatmayın, birbirinize düşmanlık beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmayın; ey Allah’ın kulları kardeş olun! Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez.”³⁰ Bir başka hadisinde: “Müslümanlar birbirini sevmeye ve korumada bir vücudun organları gibidirler. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanırsa diğerleri de rahatsız olur.” buyurur.³¹ Bir diğerinde ise: “Şeytan, sürüden ayrılıp yalnız kalan koyunu yakalayan

²⁸ Bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vil'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle 1420/2000), 22: 293; Kurtubî, *el-Câmi*, 16:, 315.

²⁹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7: 77; İbn Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), 1: 484.

³⁰ Müslim, “Birr”, 32.

³¹ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66.

kurt gibi, Müslüman toplumdaki ayrılan insanın da kurdudur. Ayrılmaktan, ayrı kalmaktan sakının! (Zira sürüden ayrılanı kurt kapar.)” buyurarak³² Müslümanlara, yaşadığı toplumu benimseyip, o toplumdaki insanlarla birlikte huzurlu bir hayat tesis etmeyi emreder. Aynı konuyu şu hadisiyle de veciz bir şekilde vurgular: “Allah’ın eli/yardımlı/desteği Müslüman toplumuyla birlikte. Şeytan ise Müslüman toplumdaki ayrılanı muhalefet edenle beraberdir.”³³

Yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadisler Müslümanların nasıl bir toplum tesis etmesi gerektiği ile alakalı bir model ortaya koymaktadır. Bu modele olabildiğince yaklaşarak Allah’ın muradı istikametinde bir toplum oluşturmaya çalışmak ise Müslümanların imtihanıdır.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve onun hayatının pratikleri sosyal bir hayatın içerisinde anlam kazanır. Zira insan kelimesi üns, enes, teennüs, isti’nas gibi türevleriyle birlikte alışmak, uyum sağlamak, cana yakın olmak gibi anlamlara gelir. Râğıb el-İsfahânî³⁴ (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de insanın bu yönüne dikkat çeker ve onun diğer insanlarla uyum içerisinde yaşama potansiyeline sahip ve fitraten sosyal bir varlık olduğundan bahseder.³⁵ Dolayısıyla insan fitratında var olan bu potansiyeli fark etmeli, sevgi, muhabbet ve merhamet gibi fitraten verilen özellik ve güzellikleri besleyip büyütmeli ve insanların tamamını soyda kardeşi, Müslüman olanları da bu kardeşliğe ilaveten dinde kardeşi olarak teklifi etmelidir.

MÜSLÜMANLARIN GAYRİMÜSLİMLERLE BİRLİKTE YAŞAMASININ İLKELERİ

Toplumlar tek tip insanlardan oluşmaz. Özellikle günümüzde hiçbir toplum aynı cins, aynı ırk ve aynı inancın mensubu insanlardan müteşekkil değildir. Yaşadığımız toplumlarda farklı inanç gruplarına mensup insanlar

³² Ebû Dâvûd, “Salât”, 47.

³³ Tirmizî, “Fiten”, 7.

³⁴ Hakkında fazla bilgi için bk. Ömer Kara, “Râğıb el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 398-401.

³⁵ Râğıb el-İsfahânî, “Arf”, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımeşk: Dâru'l-kalem 1412), 94.

da vardır ve olacaktır. Bu insanlarla münasebetimizin ilke ve esasları gerek ayetler gerekse hadisler tarafından bize öğretilmiştir. Kur'an Hz. Peygamberin insanlara karşı tavrının genel ilkelerini:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ
وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Sen onlara sırf Allah’ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmrân 3/159) ayetiyle bildirmektedir.

Bu ayette övülen tavrın, Allah’ın rahmeti ve lütfunun bir sonucu olduğu, bu lütfun fitraten herkese verildiği ve bu güzel fitrî kabiliyeti kullanıp geliştirmenin insana pek çok muvaffakiyetlerin kapısını açtığı bildirilmektedir. Ayrıca birlikte yaşamının en temel kuralları olan yumuşak huyluluk, güzel sözlülük ve katı kalpli olmayı terk ediş ahlaki bir erdem olarak öne çıkarılmaktadır. Affetmek, insanlar için istigfarda bulunmak/bir arada yaşadığı insanların iyiliğini istemek ve istişare etmek; yani toplumun huzur ve mutluluğunun bekası için onlarla ortak eylem planları yapmak öğütlenmektedir. Hz. Peygamber de bu öğütleri teker teker hayata geçirerek, kendinden sonra gelen bizlere örnek alınacak bir hayat bırakmaktadır.

Hz. Peygamber Allah’ın kendisine tavsiye ettiği:

خُذِ الْعُقُوبَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“(Ey Rasülüm!) Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, câhillere aldırış etme, onlardan yüz çevir!” (el-Arâf 7/199) ayetinin tüm gereklerine harfiyen uymakta, bizzat kendisi affetmekte ve affetmeyi öğütlemektedir. Onun bu konuyla ilgili birkaç hadisi şu şekildedir: “Allah, muhakkak surette kötülüğü affeden kişiyi aziz/şerefli ve güçlü kılar.”³⁶ “Kim başkasının kusurlarını affederse, Allah onun şerefini daha da artırır. Kusuru affetmekle kimsenin şerefi eksilmez.”³⁷ Hz. Peygamber affetmeyi sözde bırakmamış ve baş düşmanlarının kendisine yaptığı tüm olumsuzlukları affetmiştir.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 15: 404.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 2•8; 12: 139; 14: 552.

Aynı konuyu Kur'an:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.” (Âl-i İmrân 3/134) ayetiyle tekrar gündeme taşımakta ve affetmeyi en önemli ibadetlerden biri olan infak ve öfke kontrolüyle bir arada zikrederek, aynı zamanda infak etmenin ve öfke kontrolünün de affetmek gibi önemli bir birlikte yaşama ilkesi olduğunu açıklamaktadır.

Kur'an affetmenin bir üst basamağını:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!” (Fussilet 41/34) ayetiyle ifade ederek hedef büyötmektedir. Bir arada dostça yaşamanın temel ilkesi olarak yapılan yanlışlıkları affetmenin daha da ötesine geçerek, maruz kalınan olumsuz davranışlara, misliyle değil, daha güzeliyle karşılık verilmesini tavsiye etmektedir. Bunun sonucunda düşmanlıkların dostluğa dönüşeceğini vurgulamaktadır. Böylece birlikte yaşamanın temel ilkeleri içerisinde, affedici olma, infak etme ve öfke kontrolünün yanına kötülüğü güzelce savuşturmayı ve daha güzeliyle karşılık vermeyi de ilave etmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatından bir örnek verecek olursak, Mekke'nin fethinden sonra Kureyşliler, Mescid-i Haram'da, haklarında Hz. Peygamberin vereceği hükmü bekliyorlardı. O, sâdece oradakilere hitaben şöyle buyurdu: “Allah'tan başka ilâh yoktur. Yalnız O vardır. O'nun hiçbir benzeri ve ortağı yoktur. Allah, vaadini yerine getirmiş, kuluna yardım etmiş ve bütün düşmanlarımızı dağıtmıştır. Kâbe hizmeti ve hacılara su dağıtma işi dışında bütün eski gelenek ve görenekler, mal ve kan davaları, bugün şu iki ayağımın altındadır. Ey Kureyşliler! Allah, sizden cahiliyet gururunu, babalarla, soylarla övünüp kibirlenmeyi giderdi. Bütün insanlar Âdem'den, Âdem de topraktan yaratılmıştır.” dedi ve:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüp-

hesiz Allah katında en üstün olanınız, Allah'a en çok saygı duyanınızdır. Allah her şeyi bilendir; her şeyden haberdar olandır.” (el-Hucurât 49/13) ayetini okudu.³⁸

Hız. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde, orada birbirleriyle Buâs Harbi³⁹ boyunca yüz yirmi yıl süreyle savaşmış olan Evs ve Hazrec kabilelerini barıştırmış ve onlarla birlikte, Medine'de yaşayan Yahudileri de içine alan Medine Sözleşmesini gündeme taşımıştır. Kur'an'ın vahyedildiği Mekke döneminde Yahudi ve Hristiyan sayısı yok denecek kadar az iken,⁴⁰ Hız. Peygamber ve ashabının hicret ettiği Medine'de ise ehl-i kitabı temsil eden Yahudi ve Hristiyanlar neredeyse Medine nüfusunun yarısını oluşturuyordu. Hız. Peygamber, Medine'ye hicret etmesini müteakiben bir arada yaşama projesi niteliğindeki Medine Sözleşmesini düzenlemiştir. Bu vesika metninin yirmi beşinci maddesinde⁴¹ Yahudiler ile Müslümanlar, vatandaşlık ve siyasal birlik temelinde tek toplum olarak kabul edilmiş, herkesin dininin kendine olduğu belirtilmiştir.⁴²

Bu sözleşme o günün Arabistan'ında hiç alışılmamış bir durum ortaya koymaktadır. Çünkü Arapların geleneksel kabile kültüründe etnik kö-

³⁸ Bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 49; İbn Mâce, “Diyât”, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 587.

³⁹ Medine'nin güneydoğusunda bulunan bir vahanın ve burada meydana gelen savaşın adıdır. Medineli Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydana gelmiş ve 120 yıl devam etmiştir. Her iki kabilenin ileri gelenlerinden pek çok kimsenin hayatını kaybettiği bu savaş Hazrec lideri Amr'ın bir okla öldürülmesi ve Evsliler'in zaferiyle sonuçlanmıştır. Bk. Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 1, 27; Asri Çubukçu, “Buâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 340; M. Ali Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 14-16.

⁴⁰ Müşriklerin Hız. Peygamber'in kendisinden etkilendiğini iddia ettikleri Hıristiyan demirci Cebr er-Rûmî, Tevrat ve İncil'i iyi bildiği iddia edilen Yesâr er-Rûmî, Huveytib b. Abdüluzza'nın hizmetçisi Âiş Mekke'de bulunan ehl-i kitaba örnek olarak verilebilir. Bk. İzzet Derveze, *Siretü'r-Rasûl: Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, 3. Baskı (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 1: 94.

⁴¹ Vesikanın yirmi beşinci maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Avfoğulları Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Bu hükme hem kendileri hem de mevlaları dâhildir. Ancak zulmeden veya suç işleyen, sadece kendisine ve ailesine zarar vermiş olur”. Bk. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hız. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, trc. Vecdi Akyüz (İstanbul ts.), 69.

⁴² Bk. Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye* s. 69; Ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 224.

ken, kabile, ırk ve dil çok önemli bir yer tutarken,⁴³ Hz. Peygamberin ortaya koyduğu bu sözleşme, etnik ve kültürel temelleri birbirinden tamamen farklı olan kişileri ve toplulukları bir araya getiriyordu.⁴⁴

Her ne kadar daha sonra Yahudiler, sözleşmeye sadakat göstermemeleri, Müslümanlar aleyhine Mekke müşrikleriyle işbirliği yapıp çeşitli ihanetlerde bulunmaları sebebiyle hak ettikleri şekilde cezalandırılmış olsalar da⁴⁵ bu sözleşme Müslüman toplumlara bir arada yaşamının ilkelerini sunması bakımından çok önemlidir.

Vahiy döneminde gayri Müslimlerle ilişkileri düzenleyen ayetler incelendiğinde hitabın başlangıçta yumuşak ve uzlaşmacı olduğu görülür. Mesela Kâfirûn suresinde herkesin dininin kendine olduğu, kimsenin diğerinin dinine müdahale etmemesi gerektiği Kur'anî bir üslupla anlatılmıştır.⁴⁶ Yine ehl-i kitapla ilgili olarak Kur'an'da, zulümden uzak durdukları sürece onlarla en güzel şekilde tartışılması öğütlenmiştir.⁴⁷ Ancak gayr-i Müslimlerin ve ehl-i kitabın verdikleri sözlerde durmamalarının ve İslam'ın ve Müslümanların varlığına tahammülsüzlük göstermelerinin ardından, Kur'an ayetlerinin onlara karşı olan üslubu aynı yumuşaklıkta olmamış hatta sertleşmeye başlamış, nihayet Yahudileri lanetlemeye kadar uzanan bir üsluba evrilmiştir.⁴⁸

Bu cümleden olarak, birçok ayette özellikle Yahudilerin birçoğunun faksık olduğu, hak ve hakikat kendilerine açıklandığı hâlde kıskançlıktan dolayı Müslümanları küfre döndürmeye çalıştıkları, kendi aralarında ayrılığa düştükleri, hak ve hakikati bilerek gizledikleri, Allah'ın ayetlerini inkâr et-

⁴³ Bk. Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 17-19.

⁴⁴ Bk. Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 69.

⁴⁵ Medine Yahudilerinin Müslümanlara yönelik olumsuz tutumları hakkında geniş bilgi için bk. M. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 3: 85-138; Casim Avcı, "Kaynukâ, Beni Kaynukâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 88.

⁴⁶ Bk. (e)-Kâfirûn, 109/1-6).

⁴⁷ وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالْبَيِّنَاتِ هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْنَا وَاللَّهُمَّ وَاللَّهُمَّ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

"İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında ehl-i kitapla mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur." (el-Ankebût 29/46).

⁴⁸ Bu konudaki ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/65, 70, 71, 98, 99.

tikleri, hakkı batılla örtbas ettikleri anlatılmıştır. İnkârcıları en yakın dost edindikleri, cibt⁴⁹ ve tağûta⁵⁰ inanıp güvendikleri, Üzeyr ve İsa gibi şahsiyetleri tanrılaştırdıkları, hahamlarını ve rahiplerini rab yerine koydukları, ahitlerini bozdukları bildirilmiştir. Yine birçok ayette, kendi dinlerini hafife aldıkları, vahyin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ettikleri, ilahi mesajdaki gerçeği gizledikleri, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıkları, bazı peygamberleri öldürdükleri, Cibril gibi melekleri düşman bildikleri ifade edilmiştir. Bütün bunlara ilaveten Kur'an'da ehl-i kitabın kendi dinlerinde aşırılığa gittiklerinden, Allah'ın güya özel kulları olmaları hesabıyla cennete sadece kendilerinin gireceklerini iddia ettiklerinden, Hz. İbrahim'in Yahudi ya da Hristiyan olduğunu ileri sürdüklerinden de söz edilmiştir.⁵¹

Medine'de yaşanan siyasal ve toplumsal şartlara paralel olarak anlatılan bu olumsuz ehl-i kitap imajına rağmen Kur'an ehl-i kitabı toptan aynı kategoriye koymamıştır. Çeşitli ayetlerde bu zümrenin tamamıyla aynı olmadığı, çoğunlukla fasık olmakla birlikte içlerinde samimi ve dürüst kimsele- rin de bulunduğu, bunların hem Müslümanlara indirilen Kur'an'a, hem de kendilerine gönderilen ilahi mesajlara inandıkları, Allah'a ve ahiret gününe iman ettikleri bildirilmiştir. Yine aynı şekilde iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları, hayır işlerine koştukları, geceleri Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapandıkları ve kendilerine verilen emanete kesinlikle hıyanet etmemek gibi ahlaki bir olgunluğa sahip oldukları belirtilmiştir.⁵²

Ehl-i kitabın bir kısmına yukarıdaki ayetlerde atfedilen bu güzel vasıfların, genellikle şimdiki zaman kalıbıyla formüle edilmesi dikkat çekicidir. Buna göre onlar, övgüye konu olan bu güzel vasıflara geçmiş zamanda değil, "şimdi", yani Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem içerisinde sahip-

⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de gerçeği kabul etmeyen kaba ruhlu insan için veya küfrün ve kötülüğün temsilcisi olan her şey anlamında kullanılan bir tabirdir. Fazla bilgi için bk. Metin Yurdagür, "Cibt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 520.

⁵⁰ Hak yoldan saptıran, bazılarınca yaratılmışlık üstü konumunda tutulan varlık anlamında bir Kur'an terimidir. Fazla bilig için bk. Metin Yurdagür, "Tağût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 37.

⁵¹ el-Bakara 2/63-64, 85, 87, 97, 100, 109, 146, 211, 213; Âl-i İmrân 3/ 23, 65, 70-72, 99-100, 110, 185; en-Nisâ 4/ 44, 51, 155, 171; el-Maide 5/18, 41, 57, 77, 80-81; et-Tevbe 9/30-31.

⁵² Âl-i İmrân 3/75, 110, 113-114, 199.

tir ve Kur'an da "şimdi"den hareketle onları övmektedir. Yani Kur'an, ehl-i kitab'ın tümüyle aynı tavır ve tutumda olmadığını, çoğu fasık olsa bile bir kısmının övgüye layık davranışlar ortaya koyduğunu ifade etmiştir.⁵³

Kur'an'ın kınadığı ve eleştirdiği şey, herhangi bir ırka mensup olmak; yani Yahudi olmak değildir. Burada kınanan Yahudilerin yaptıkları işler ve onların fiilleridir. Hangi ırka ve etnik kökene mensup olursa olsun, eğer Kur'an'ın Yahudilere nispet ettiği olumsuz işleri yaparsa, o kişi de Kur'an'ın kınadığı sınıftan olur. Aslında bir kişiyi sadece etnik kökeninden dolayı kınamak, rencide etmek, hor hakir görmek ve aşağılamak Allah'ın takdiri-ne ve kaderine karşı çıkmaktır. Çünkü kimsenin, seçmek konusunda dahilinin olmadığı pek çok hususun yanında ırkını ve etnik kökenini de seçme imkânı yoktur. Hâsılı Kur'an bir arada yaşamanın ilkeleri arasına ırk ve etnik köken birliğini koymayı asla doğru bulmaz.⁵⁴ Etnik farklılık sadece teâruf/tanışıp kaynaşma hikmetine matuftur.⁵⁵

Kur'an'da müşriklerle savaşmayı emreden ayetler ve özellikle seyf/kılıç ayeti olarak meşhur olan:

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ
فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." (et-Tevbe 9/5) ayetine gelince, bu ayetin de içerisinde bulunduğu sure, Tebuk seferinden az bir süre önce inmeye başlamış, sefer süresince ve seferden hemen sonraki günlerde, en büyük kısmıyla da Medine'den Tebuk'e yapılan uzun yürüyüş sırasında nüzülü tamamlanmıştır.⁵⁶

⁵³ Mustafa Öztürk, "Kur'an'da Müslümanlar Ve Ötekilerle Birlikte Yaşamanın Referansları", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu (Mardin, 17-19 Nisan 2015)*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, 46.

⁵⁴ Bk. "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır." (er-Rûm 30/22).

⁵⁵ Bk. el-Hucurât 49/13.

⁵⁶ Ebü'l-Alâ Mevdüdi, *Tefhimül-Kur'an*, trc. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2: 191-92; Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2: 716.

Tarihî nüzul bağlamı itibarıyla tam bir teyakkuz ve sefere hazırlık vasatında nazil olan bu surede, ehl-i kitaba ve müşriklere karşı yumuşak bir üsluba yer verilmesi beklenemezdi. Bu sebeptir ki “seyf ayeti” diye anılan beşinci ayette, “Haram aylar sona erince müşrikleri yakaladığınız yerde öldürün.” denildi. Bu hüküm bize göre Müslümanlar ile müşrikler arasında gerginleşen toplumsal ve siyasi ortamın kaçınılmaz kıldığı konjonktürel bir hüküm niteliğindedir.⁵⁷

Kelime anlamı itibarıyla sulh sükûn anlamına gelen İslam’ın, durduk yerde insanları yok etmek gibi bir gayesi olamaz. Hz. Peygamber’in hayatındaki gazve ve seriyyelerin sebepleri iyice araştırıldığında, bu savaşların hiçbirinde karşıdakinin varlığına tahammül edememe, onların hayatına sebepsiz olarak son verme hedefinin olmadığı görülecektir.⁵⁸

Kur’an ayetleri de titizlikle incelendiğinde:

سَجِدُونَ آخِرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِكُمْ وَيَأْمِنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُذِّقُوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَرِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَيَكْفُرُوا أَيْدِيَهُمْ فَخَذُّوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقَفْتُمُوهُمْ وَأُولَئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا

“Bunlardan başka hem sizden hem de kendi topluluklarından yana güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Bunlar ne zaman fitneye yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar; bu sebeple sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları hemen yakalayın, ele geçirdiğiniz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk.” (en-Nisâ 4/91) ayeti:

إِذْ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

“Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir.” (el-Hac 22/39) ayeti ve:

لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.” (el-Mümtehine 60/8) ayeti gayri Müslimlerle savaşın gerekçelerini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.

⁵⁷ Mustafa Öztürk, “Kur’an’da Müslümanlar Ve Ötekilerle Birlikte Yaşamamanın Referansları,” 48.

⁵⁸ Bk. Serdar Özdemir, “Seriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 565-6.

Bu ayetlerin açık ifadesine göre, Müslümanların kendilerine savaş açmayan ve zulmetmeyenlerle savaşmaya mezun olmadıkları, gayri Müslimlerin, Müslüman toplumla barışmaya yanaşmamaları, saldırganlıklarını sürdürmeye devam etmeleri durumunda savaşın son seçenek olarak meşru olacağı aşikârdır. Son ayette ise Müslümanlar, kendi varlıklarına saygı duyan, savaşmayan ve yurtlarına kastetmeyenlerle iyi ilişkiler kurmaya ve onlara karşı adaletli olmaya teşvik edilmişlerdir.

Hz. Peygamberin hayatını ve Kur'an'ı nüzul sırasına göre incelediğimizde, müşriklere karşı takınılan tavır; davet ve tebliğ, savaş, antlaşma ve antlaşmalarına sadık olmayan müşriklere topyekûn savaş safhaları olmak üzere dört safhaya ayırmak mümkündür. Bu dört safhada ayetler inmiş, o safhalarda müşriklere karşı nasıl bir tavır takınılacağı belirtilmiştir. İnen bu ayetlerin hepsi de kendi şartları ve ortamları içerisinde geçerli olmuştur.⁵⁹

Kur'an'ın Müslümanlara, birlikte yaşama ilkesi olarak belirlediği en önemli husus:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (el-Mâide 5/8) ayetiyle ortaya konmuştur.

Fahreddin er-Râzî⁶⁰ (ö. 606/1210) bu ayetin tefsirinde, “Bilesin ki mükellefiyetler her ne kadar çok olsa da şu iki ana grupta toplanır: Birincisi, Allah'ın emirlerine saygı göstermek; ikincisi se, insanlara karşı şefkatli davranmaktır. Buna göre ayetteki قَوَّامِينَ لِلَّهِ ifadesi, Allah'ın emirlerine saygıya, شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ifadesi ise insanlara şefkat göstermeye işaret eder.” diyerek çok etkili bir yorum ortaya koymuştur.⁶¹ Benzer şekilde mutasavvıf şairlerimiz-

⁵⁹ Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 325.

⁶⁰ Bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 89-95.

⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1420), 11: 320.

den Yunus Emre'nin⁶² (ö. 720/1320 [?]) ifadesiyle: "Yaratılanı yaratandan ötürü sevmeyi" ifade ettiğini beyan etmiştir.

Müslümanların diğer toplumlarla genel ilişkilerine model olmak üzere sunulan bu ayet, adaleti ön plana çıkararak, ferdi ve sosyal hayatta dirlik ve düzeni temin etmenin en önemli yapı taşlarından birinin de adalet olduğunu belirtiyor. Müminlere, kime karşı yapılırsa yapılsın haksızlığa karşı çıkma ve onu ortadan kaldırma görevi veriyor.

Kur'an yine birlikte yaşamanın önemli bir ilkesi olarak, kişinin kendi aleyhine bile olsa, adaleti tesis etmesinin ne derece önemli olduğunu beyan ederek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوْا أَوْ تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." (en-Nisâ 4/135) ayetiyle ortaya koyuyor.

Adalet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında 'şirk koşmak') gibi manalara gelen bir isimdir.⁶³ Adalet, hakka hukuka riayet etmek başta olmak üzere dürüst, dengeli ve tarafsız olmak gibi birçok anlam taşıyan bir kavramdır. Kimsenin keyfine göre oluşan veya oluşturabileceği bir olgu değildir. Kişilere, şartlara ve olaylara göre değişkenlik gösteren bir şey de değildir. Kur'an bu hususu:

وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ لَإِنْ تَابَتْهُنَّ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ

"Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfi arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedir-

⁶² Bilgi için bk. Mustafa Tatcı, "Yunus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 600-606.

⁶³ Bk. Mustafa Çağrıncı, "Adâlet (Ahlâk)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 1: 41-43.

ler.” (el-Mü’minûn 23/71) ayetiyle adaleti, birlikte yaşamanın önemli bir ilkesi olarak dikkatimize sunmaktadır.

Buna göre adalet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatle gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki kemaldır.⁶⁴ Bu kemal insana mükemmeliyet ve kendinden başkalarını da kendisi kadar önemseyecek bir olgunluk kazandırır. Hz. Peygamber’in: “Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olamaz.” hadisi⁶⁵ hem ahlaklı olmanın hem de adaletin zirvesini gösteriyor. Aslında bugün gerek kendi aramızda gerekse tüm insanlıkla ilişkilerimizde en çok ihtiyaç duyduğumuz şey ahlaklı ve dürüst olmaktır. Yapmacılığın ve samimiyetsizliğin insanlığı getirdiği nokta ortadadır.

Hz. Peygamber’in: “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” hadisi⁶⁶ özellikle Müslümanlara, hem kendi aralarında hem de diğer insanlarla olan ilişkilerinde ahlaki temelli bir ilişki telkin eder. Yasalara uymanın zorunluluğunun yanında, ahlaklı olmanın sorumluluğunu hatırlatır.

Müslümanların birbirleriyle ve diğer insanlarla ilişkileri de böyle bir sorumluluk esasına dayanmalıdır. Karşıdakine ahlaki ilkeler çerçevesinde davranmak, zorunluluğun verdiği isteksizlikle değil, sorumluluğun öngördüğü içtenlikle olmalıdır. Dünya insanlığının birbiriyle yakın komşu haline geldiği günümüz dünyasında Müslümanlar bu ilkeleri tüm insanlığa, içinde hiçbir olumsuz duygu ve düşünce taşımaksızın bizzat uygulayarak barışı, huzuru, sükûnet ve selameti dünya gündemine sokmalıdır.

SONUÇ

İnsan sosyal bir varlıktır ve başkalarıyla bir arada yaşamak ve yaşadığı hayatını da anlamlı kılmak mecburiyetindedir. Hayatı anlamlı kılmak, Kur’an’ın tarifleriyle, tüm varlıklarla barış içerisinde, huzur ve sükûnetle yaşamaktır.

⁶⁴ Bk. Mustafa Çağrıcı, “Adâlet (Ahlâk)”, 1: 42.

⁶⁵ Buhâri, “İmân”, 7; Müslim, “İmân”, 71, 72; Tirmizî, “Kıyâme”, 59; Nesâî, “İmân”, 19, 33.

⁶⁶ Muvatta’, “Husnül Hulk”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 513.

Kendisiyle barışık olmayan birinin, insanlarla bir arada huzurlu bir şekilde yaşaması mümkün değildir. Dolayısıyla insan kendini bilip tanımalı, var oluş gayesini hayatının her safhasında göz önünde bulundurmalıdır. Tüm insanların aynı soydan geldiği cihetiyle var olan kardeşlik hukukunu gözeterek, kendini insanlığa, borçlu kabul edip insanlığın hayrına ve menfaatine bir tutum alması da Kur'an'ın öğrettiği önemli bir ilkedir.

Kur'an'ın bir arada yaşama ilkeleri arasında saydığı isâr ve velî kavramlarından ilham ile kendimizi başkalarından öncelikli görmeden, yardımlaşma ve dayanışmada öncü olmaya çalışmak da göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husustur.

İnsanların hayat hakkının kutsal olduğu unutulmadan, herkese değer verip, kavga ve çekişmelerden uzak kalmalıdır. Muhataplarımız temel haklarımıza saygısızlık etmediği, kutsal değerlerimize saldırmadığı, zulme yeltenmediği ve ahitlerini bozmadığı sürece onların hayatlarına kastedilmemelidir. Bütün ilişkiler, adalet ilkesi üzerine bina edilip, insanlarla münasebetlerde ahlaki tavır ve davranışlardan uzaklaşılmalıdır.

Dünyanın küçük bir köy haline geldiği bugünün küresel dünyasında Müslümanlar, bu ilkeleri uygulamada öncülük etmelidir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzâül-İlbâs*. Thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf. b.y.: Mektebetü'l-asriyye 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Algül, Hüseyin. "Evs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 541-542. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Kayyim el-Cevziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 109-123. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. "Velâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Avcı, Casim. "Kaynukâ', Benî Kaynukâ'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 88. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî. *Sahih*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422.

- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983.
- Çağrıncı, Mustafa. "Adâlet (Ahlâk)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 41-43. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çağrıncı, Mustafa. "İsâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 490-491. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çubukçu, Asri. "Buâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 340. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Demirci, Mehmet. "Ebû Saïd el-Harrâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 222-223. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Derveze, M. İzzet. *Sîretü'r-Rasûl: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Trc. Mehmet Yolcu. 3. Baskı. İstanbul: Ekin Yayınları, 1989.
- Ebü'l-A'lâ Mevdûdî. *Tefhimü'l-Kur'an*. Trc. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 17-19. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Gümüş, Sadrettin. "Cürcânî, Seyyid Şerîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 134-136. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 197-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Atiyye el-Endülüsî. *el-Muharrerül-vecîz fi tefsiri Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2001.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-İbâd*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Mâce. *Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Tâkiyyüddîn. *Mecmû'ül-Fetâvâ*. Thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 10 Cilt. Medîne: Mecmeu'l-Melik Fahd li tabâati'l-Mushafi's-Şerîf, 1416/1995.
- İsfahânî, Râğib. "Arf". *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*. Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-kalem 1412.

- Kapar, M. Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 14-16. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Ömer. "Râgıp el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayrettin – Çağrıçı, Mustafa – Dönmez, İ. Kâfi – Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kurtubî. *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*. Thk. Ahmed el-Berdûni-İbrâhîm Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Abdülmelik. *Letâifü'l-İşârât*. Thk. İbrâhîm el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-Kütüb, ts.
- Müslim. *Sabih*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Mâlik b. Enes. *Muwatta'*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. el-İmârât: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl-i Nehyân, 1425/2004.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân. *Sünen*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Önkâl, Ahmet. "Hazrec (Benî Hazrec)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 43-44. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Özdemir, Serdar. "Seriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 565-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'an'da Müslümanlar Ve Ötekilerle Birlikte Yaşamının Referansları". *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu (Mardin, 17-19 Nisan 2015)*. 31-58. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsterî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sinanoglu, Mustafa. "İslâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 1-2. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Tabakâtü's-Süfiyye*. Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998.

- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân. *Hakâiku't-tefsîr*. Thk. Seyyid İmrân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İmrân, 2001.
- Şimşek, Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tatçı, Mustafa. "Yûnus Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 89-95. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yiğit, İsmail. "Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yurdagür, Metin. "Cibt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 520. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Yurdagür, Metin. "Tâğût" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.